

כיפה אדומה ביער התרגומים

מאת נירה פרדקין

סקירה של תרגומים ושל מעשיות, שרשמו האחים גרים, מלמדת, שיש לנו תרגומים רבים אך אין תרגום ראוי לשמו. כן אין בידינו תרגום מדעי, מהימן, של "סיפורים לבית ולמשפחה" שערכו האחים גרים. לכן אי אפשר לדעת מה ומי מהתרגומים, והעיבודים הרבים שעומדים לרשותנו, משקפים נאמנה את המקור.

הספרים הרבים הנושאים עליהם שמם של מעשיות גרים, מקורותיהם שונים: עיבודים מתורגמים מלועזית (וולט דיסני ואחרים); שינויים, תוספות וקיצורים, לפי דמיונם והבנתם של העורכים השונים, וכמובן סיפוריהם של האחים גרים הגרמנים ופרו הצרפתי. התרגום המקיף ביותר הוא זה של דב קמחי (הוצאת יבנה), שבשלושת חלקיו מקיף ששים וחמישה סיפורים, מתוך מאתיים המעשיות, ועשר האגדות המקוריות של גרים. מעניין לעקוב אחר השמות שבהם חתומים התרגומים; לעתים כתוב גרים, לעתים פרו, לעתים רק שם המעבד, ולעתים אין כל שם של מחבר. מכל מקום, כל אלה ידועים בציבור כסיפורי גרים, אף אם נכתבו ע"י פרו. המצב דומה גם בתרגומים שבשפות רבות אחרות, אלא שלרשות דוברי אותן שפות עומדים גם תרגומים מדעיים — ולדוברי עברית — אין.

סיפורי גרים הם, כידוע, מקור למחקרים בשטחים רבים כמו: ספרות, פולקלור, בלשנות, חינוך, ופסיכולוגיה. הורים ומורים מתלבטים כיצד יש לנהוג בהם, מה רצוי להציע לילדים לקרוא ומה לא; ומה האינטרפטציה שתינתן לסיפור. לעיתים קרובות המתדיינים אינם מודעים לכך, שכל אחד מהם מכיר סיפור־מעשה אחר. למשל: הסיפור סינדרלה, או לכלוכית, למה הכוונה? האם לסיפור על אותה נערה היושבת בוכה בביתה... באה אליה פיה טובה... מדריכה אותה... שולחת אותה... לפי נוסח הסופר הצרפתי פרו; או אולי הכוונה לאותה נערה שאומרת לאבא שלה... שנטעה עץ... פקדה על העץ ועל הציפורים... הלכה ביוזמתה אל הארץ־מון וברחה משם ביוזמתה — כפי שמסופר אצל גרים.

אלה הם שני סיפורים שונים לחלוטין, השם פרו, שסיפורו הוא הנפוץ, כמעט ואינו מוכר — והסיפור של גרים (השני) כמעט ואינו מסופר.

לחוקר ספרות, או פולקלור, חשוב מאד לדעת מהו הנוסח המדויק של הסיפור,

אילו גלגולים עבר, ומאין שאב את המוטיבים שלו. לחוקר ספרות-הילדים חשוב יותר המוצר הסופי והשפעתו על הילד. מחנכים וסוציולוגים יתווכחו על השפעתם של הסיפורים על עיצוב דמותו של הקורא, או על עיצוב דמותה של האשה. לכן, חשוב כל כך לדעת על איזה נוסח אנו מדברים, ומה איכותו האמנותית של כל תרגום וכל עיבוד.

בגלל קוצר היריעה נשווה, לדוגמה, מספר מצומצם של תרגומים לסיפור "כיפה אדומה". שלא כסינדרלה, או סיפורים אחרים של גרים, השם בעברית הוא תמיד "כיפה אדומה" אף אם באיורים לאותו סיפור היא לבושה ברדס או שכמיה (אצל קמחי היא מכונה לעתים "הכיפה האדומה הקטנה").

אפיזודה א : כיפה-אדומה יוצאת לבית סבתא.

לאיזה מרחק היא הולכת? כידוע שולחת האם את בתה לשליחות רגילה. רק במהלכה של אותה הליכה תיתקל כיפה-אדומה באירוע הגורם לה חוויה חדשה. מתגובותיה יתברר לנו שנסיון חייה וחינוכה, לא הכשירו אותה להתמודד עם אירוע חדש זה. היכן קורה אותו אירוע גורלי? במלים אחרות: לאיזה מרחק שולחת האם את בתה הרכה והתמימה? להלן מספר מובאות:

— "ביתה של סבתא עמד בקצה השני של היער" (סיפורי המפורסמים — גרים ואנדרסן. ליקט וערך יצחק אבנון, זלקוביץ, עמ' 12).

— "קחי אותם אל סבתך, השוכבת חולה בביתה שבקצה השני של היער" (אגדות הארמון הקסום — דבורה עומר. שרברק, עמ' 52).

— "והיער גדול גדול, והבית של סבתא עומד הרחק הרחק בקצה היער" (ליון קיפניס, הוצ. זימזון).

— "בית סבתא הנמצא הרחק מעבר ליער" (סיפורי פז — סקולסקי, זימזון, עמ' 46).

— "וסבתא נתגוררה ביער, במרחק מחצית השעה מן הכפר" (אגדות האחים גרים — תרגום דב קמחי, יבנה עמ' 11).

הנוסח של קמחי מצטיין בסגנון המדויק, היומיומי בניגוד לנוסח הכללי והדרמטי שבתרגומים האחרים.

אם נחזור לשאלה ששאלנו על דמותה של האם, הרי יש הבדל גדול בין אם השולחת את בתה הקטנה למרחקים, לבין אם השולחת אותה לקרבת מקום. יחד עם זאת, יש חכמת-חיים בסיפור המראה לנו שתקלות קורות גם סמוך לבית ולא-דווקא במרחקים.

עניין זה — המרחק לבית סבתא פעוט לכאורה, אך הוא חשוב ביותר לאור הערות של חוקרי חינוך ופסיכולוגים על חלקה של האם במה שקרה לבתה. פרו בסיפור שלו טוען שהאם היתה טפשה וסבתא שלה טפשה עוד יותר. בטלהיים מדבר על אחריותה של האם למה שאירע. אמא וסבתא פינקו את הילדה, אם נוסיף להערותיו

1. ברונו בטלהיים, קסמן של אגדות, רשפים ת"א, עמ' 139.

של בטלהיים את המרחק הגדול שעל הילדה לעבור הרי חוסר האחריות של האם זועק לשמים.

אפיזודה ב: מה אומר הזאב לכיפה אדומה? כיצד הוא מפתה אותה?

יש תרגומים בהם אין כל פיתוי. הזאב פוגש את הילדה, מברר לאן פניה מועדות, רץ לשם ומקדים אותה (סדרת דובונים — מסדה).

בתרגומים אחרים הזאב משכנע את כיפה אדומה לקטוף פרחים כדי לעכב אותה:

”הביטי וראי, כמה פרחים יפים פה מסביב! קטפי כיפה־אדומה, והביאי זר לסבתא שלך!” (ליון קיפניס).

והילדה נענית לו בניגוד לכל מה שאמרה לה אמה, ולא ברור למה ואיך.

— ”...תוכלי לקטוף זר יפה בלי לסור מן הדרך אף צעד אחד. זר יפה של צמחים ישמח את לב

סבתך” (בר זכאי, הוצאת ’סוד’).

כאן יש נסיון להסביר איך מצליח הזאב לשכנע את הילדה להמרות הוראותיה של האם, ובכל זאת להרגיש שהיא עושה מעשה טוב לסבתה.

— ”הביטי נא כיפה־אדומה וקטנה את הפרחים היפים כאן מסביב. ומדוע אין את מסתכלת כלל

על סביבותיך? ולא עוד אלא שנדמה לי כי אין את שומעת כלל את הציפורים, היאך הן מציינות יפה

כל כך? כל כך רצינית את, הולכת כאילו הלכת לבית הספר ופה ביער הכל מלא שמחה ורננה”. (תרגום

דב קמחי, עמ' 12).

מהערתיו של הזאב, לפי תרגום זה, מסתבר, שהשכיל להבין מה היא רוצה לעשות ופיתה אותה לעשות זאת. בדבריו אנו שמים לב גם לניגוד הקיים בחינוכה של הילדה, בין המועיל למהנה — כאילו הם שני קצוות שאי אפשר לגשר עליהם. הערתו על בית־הספר, כמשהו שמנוגד לשמחה ורננה, היא כידוע בעיה, שאנו מרבים להתלבט בה גם היום. הערה זו גם מוכיחה כמה אקטואלית יכולה להיות מעשיה שנכתבה לפני יותר מ־150 שנה.

אפיזודה ג: מהו סוף הסיפור?

הסיומים מגוונים בתרגומים השונים:

— הזאב טרף את שתי הנשים. כך מספר פרו, וניסוחו כמעט ואינו מופיע בתר-

גומים, אולי מחמת אכזריותו.

— סבתא הצליחה להתחמק מהזאב, כיפה־אדומה ניצלה ברגע האחרון, כאשר

התנפל עליה הזאב הזדמנו למקום שומר היער, צייד, או אביה, והצילוה. לפי

תרגומים אלה התזמון של הופעת המושיע מדויק ביותר — לא מוקדם מדי, כדי

שלא נפסיד את האפיזודה הדרמטית כאשר הזאב מסתער על כיפה־אדומה, ולא

מאוחר מדי — כדי שלא תיטרף. לסיום כזה יש מסר ברור — דבר כזה יכול לקרות

רק פעם אחת. כיפה אדומה עשתה שטות כאשר בטחה בזאב, למרבה המזל (ההדגשה

על המזל) לא אונה לה כל רע, אבל אתה הקורא, אם תעשה שטות דומה — סופך

נחרץ, קשה להגיע בתזמון כזה להצילך. בדרך זו מאבד הסיפור את המסר הכלל

אנושי שהוא מסימניה של המעשיה. המסר כאן דומה לזה של פרו (שמתרגמים

נמנעים להביאו מחשש אכזריות יתר) — שגיאות שוגים פעם אחת ואין מהן חזרה בתרגומים אחרים (למשל של קמחי) מסופר שהזאב טרף את סבתא, את נכדתה ואחר כך נרדם. באותו זמן עבר צייד ליד הבית, שמע נחירות והחליט להיכנס פנימה לראות מה שלומה של סבתא. הצייד עבר שם משום שהיער הוא מקומו הטבעי, אין זה משנה מתי בדיוק הופיע — וניתן לצפות שבמוקדם או במאוחר הוא יגיע. הצייד רגיש וקשוב לכל מה שחורג מהשגרה (הנחירות הנשמעות) ולכן אפשר לסמוך עליו שיבחין אימתי נחוצה עזרתו.

הצייד נכנס לבית ורואה את הזאב. מתברר שהוא מחפשו כבר זמן רב. הוא רוצה לירות בו, אבל — כאמור הוא קשוב למה שקורה — איננו רואה את הזקנה וחושש, בדין, שנטרפה. על כיפה-אדומה עדיין אינו יודע מאומה. לכן הוא פוגע בזאב כך שלא יפגע בזקנה אם אכן היא בבטנו. הסוף הוא כפי שלמדנו החוקר אולריק, שניסח את כללי הפואטיקה של הסיפור העממי — הכל בא על מקומו בשלום והסיפור מפרט מה אירע לכל הדמויות: הצייד פושט עורו של הזאב ופורש לביתו, סבתא מבריאה ונכדתה מסיקה מסקנות איך תנהג להבא ביער (שהרי לא תימנע מלכת לשם).

לתרגום בנוסח כזה יש גם מסר ברור למדי: למעשים, למשגים יש תוצאות ועלינו לעמוד בהן. (לעיתים אותן התוצאות מכאיבות אך גם מעשירות את נסיון חיינו). אך אפילו עלינו לסבול את תוצאות מעשינו, יש לנו תקווה להיחלץ. ביער מסתובב הצייד וכל הסיכויים הם, שבמוקדם או במאוחר, הוא יגיע ויחלץ את מי שנלכד. הצייד אולי לא יגיע בזמן כדי לחסוך את החוויה המכאיבה, אבל יגיע כדי לחלצנו ממצב קשה כך הוא יאפשר לנו התחלה חדשה לאור נסיון החיים שצברנו — ואולי זה חלק מתהליך ההתבגרות.

עניין זה מתחזק לאור הסיפור הנוסף שסיפרו האחים גרים כהמשך לכיפה-אדומה. ההמשך משובץ מיד לאחר סיפור 26 שלהם, תחת ההערה "ויוסיפו האנשים לספר עוד". המשך זה אינו מופיע בתרגומים לעברית המצויים כיום בשוק, ואפשר למצוא רק בתרגומו הישן של ברמן, שאזל כבר מזמן.

לפי סיפור זה פגשה כיפה אדומה בזאב אחר (שהרי מותו של זאב אחד, לא פתר את שאלת קיומם של הזאבים ביער, השאלה איננה מה לעשות עם עצם קיומם, אלא איך לנהוג בהם). אך הפעם הן כיפה-אדומה והן סבתא יודעות כיצד לנהוג בו. לא זו בלבד שאינן נופלות לידי, אלא הן מצליחות, בכוחות עצמן וללא עזרה, לגרום לכך שיפול לשוקת ויטבע. כיפה-אדומה הולכת אל ביתה "ולא אירע לה כל רע".

השוואה של התרגומים השונים למקור הגרמני, מלמדת, שאלה המתאימים יותר למקור אמניים יותר וטובים יותר מבחינה ספרותית. הכוונה לתרגומיהם של דב קמחי ושל ברמן (שכאמור אזל). ייתכן שהם בטאו נסיון של דורות שעל פי סיפור זה במקורות יש בו יותר אמינות וחכמת-חיים מאשר עיבודים המוכתבים על ידי כוונות טובות.

(תודתי נתונה לגברת אסתר פיקצ'ובר, שעזרה לי להשוות את התרגומים השונים לסיפור בגרמנית).